

SURVIVAL EKONOMI WANITA DALAM KOMUNITI SETINGGAN*

Jalihah Md Shah

PENGENALAN

Pembangunan sesebuah bandar acapkali menjadi pemangkin terpenggilnya kumpulan manusia untuk merentasi sempadan daerah, negeri malah negara untuk melakukan penghijrahan. Dalam konteks Sabah, proses migrasi juga rancak digerakkan oleh imigran dari Filipina dan Indonesia selain daripada proses penghijrahan dalaman negeri ini sendiri. Pergerakan masuk kumpulan pendatang pula mengalami peningkatan darsawara kebelakangan ini. Misalnya tahun 2000, jumlah imigran di Sabah seramai 614, 824 yang memperlihatkan pertambahan sebanyak 103, 273 orang berbanding tahun 1990. Mereka ini mewakili 23.6 peratus daripada jumlah keseluruhan penduduk negeri Sabah (Banci Penduduk dan Perumahan Malaysia, 2001). Kebanjiran pendatang asing ini seperti yang disabitkan oleh Dayang Suria (2000) mempunyai kaitan dengan kemunculan kawasan setinggan di negeri ini.

Kawasan setinggan lazimnya dilihat sebagai 'barah' yang boleh merencatkan pembangunan fizikal sesebuah bandar. Malah banyak kajian dilakukan sebelum ini kurang menyentuh kegiatan sosio-ekonomi yang diusahakan oleh setinggan lebih-lebih lagi yang menyentuh golongan wanitanya. Soalnya, apakah peranan dan sumbangan wanita dalam komuniti setinggan? Adakah golongan wanitanya hanya terikat dengan tugas rumahtangga secara mutlak? Benarkah kawasan yang sering berdepan dengan ancaman perobohan ini membantut penjanaan aktiviti ekonomi daripada diusahakan? Persoalan ini akan cuba diungkai dalam perbincangan kertas kerja ini.

Secara keseluruhannya, kertas kerja ini cuba mengupas peranan wanita dalam komuniti setinggan dengan penumpuan diberikan kepada aktiviti perekonomian mereka. Bagi tujuan itu, satu kajian telah dijalankan di Kampung Lembaga Padi, Likas yang merupakan salah satu daripada kawasan setinggan yang dikenalpasti oleh Dewan Bandaraya Kota Kinabalu. Dengan menggunakan kaedah penyertaan ikut serta, penulis telah tinggal bersama komuniti yang dikaji dan seramai 100 wanita telah disoalselidik¹. Turut disentuh ialah perubahan dan sumbangan golongan wanita ini kepada isi rumah mereka yang mana akhirnya menjadikan kawasan setinggan ini bukan lagi sebagai tempat bermasalah sebaliknya ia menjadi kawasan berharapan yang menjanjikan perubahan kepada keluarga wanita masing-masing.

Kebanyakan kajian yang dilakukan ke atas setinggan kurang menyentuh mengenai aktiviti golongan wanitanya. Perbincangan dalam kertas kerja ini akan

bertumpu kepada wanita setinggan di Kampung Lembaga Padi, Kota Kinabalu yang merupakan salah satu daripada kawasan perkampungan setinggan yang disenaraikan oleh Dewan Bandaraya Kota Kinabalu dan merupakan kawasan yang ramai didiami oleh kumpulan etnik dari Filipina (Suluk) dan Indonesia (Bugis). Umumnya kegiatan ekonomi wanita di Kampung Lembaga Padi boleh dilihat berdasarkan kepada dua bahagian iaitu bekerja di lingkungan tempat tinggal dan luar dari persekitaran ini. Namun dalam konteks kertas kerja ini, fokus perbincangan akan bertumpu kepada aktiviti perekonomian dalam lingkungan persekitaran rumah wanita. Huraian mengenai *survival* ekonomi wanita dalam kertas kerja ini akan bermula dengan satu pemerian tentang ekonomi isi rumah.

KEGIATAN EKONOMI WANITA DAN AHLI ISI RUMAH

Taraf pendidikan yang rendah mempengaruhi jenis pekerjaan yang dilakukan oleh ahli isi rumah wanita. Walaupun sebahagian besar ahli isi rumah wanita (86.9 peratus) bekerja makan gaji, namun, rata-rata jenis pekerjaan yang diceburi tidak memerlukan kelayakan akademik yang tinggi. Kajian ini mengenalpasti 24 jenis pekerjaan yang diceburi oleh ahli isi rumah di kawasan setinggan Kampung Lembaga Padi. Didapati pekerjaan sebagai buruh merupakan bidang paling banyak diceburi iaitu 39.0 peratus (ahli isi rumah responden). Selain itu, 9.3 peratus pula bekerja sebagai kontraktor bangunan dan 6.9 peratus menjadi mekanik di bengkel kereta. Dari segi komposisi etnik, sebahagian besar daripada buruh ini merupakan ahli isi rumah daripada kumpulan etnik Suluk yang mana jenis kerja ini merupakan pekerjaan yang dibenarkan kepada pendatang asing (Azizah & Jalihah, 2004). Manakala kumpulan Bumiputera menjadi mekanik, buruh dan kerani. Terdapat seramai sembilan ahli isi rumah wanita yang menjadi juru jual di pusat membeli belah di bandaraya Kota Kinabalu, pembantu rumah (0.8 peratus), pelayan kedai (1.5 peratus) dan peniaga (0.8 peratus). Dua orang wanita pula menjadi tukang masak dan bidan kampung. Penemuan ini membuktikan wanita terlibat dalam aktiviti ekonomi yang menyumbang kepada pendapatan isi rumah.

Sepertimana kajian yang dilakukan ke atas wanita setinggan oleh Azizah Kassim (1986) di Kampung Selamat, Kuala Lumpur, kajian ini mendapati wanita memainkan peranan yang aktif di dalam aktiviti ekonomi. Data daripada kajian di Kampung Lembaga Padi ini mendapati 38.0 peratus daripada responden mempunyai sumber pendapatan sendiri. Dari jumlah ini, 35 orang (89.5 peratus) berniaga manakala tiga orang (10.5 peratus) lagi makan gaji. Walaupun jumlah penglibatan wanita setinggan di dalam aktiviti ekonomi adalah kecil namun ia tetap signifikan untuk menunjukkan bahawa penempatan setinggan itu sendiri merupakan satu kawasan berharapan dan kawasan untuk mengembangkan peluang ekonomi di kawasan bandar (Drakakis-Smith, 1993). Dalam hal ini, wanita sendiri bertindak sebagai satu agen penggerak ekonomi di kawasan setinggan dengan mendominasi perniagaan kedai runcit dan menjual makanan di Kampung Lembaga Padi. Bahkan tiga orang responden yang ditemui menjalankan lebih daripada satu bentuk perniagaan dalam satu masa semata-mata bagi menambahkan pendapatan untuk menampung

perbelanjaan isi rumah dan membuat tabungan untuk masa depan anak-anak.

AKTIVITI EKONOMI: DILEMA PERANAN WANITA SELEPAS BERKAHWIN

Komitmen wanita terhadap rumahtangga menyebabkan wanita adakalanya terpaksa membuat keputusan atas beberapa perkara yang bersangkutan paut dengan masa depan mereka. Antara dilema yang biasanya dihadapi oleh wanita yang bekerja selepas mereka berkahwin ialah sama ada akan terus bekerja jika mendapat restu daripada suami atau sebaliknya berhenti kerja dan memberi tumpuan kepada kerja menguruskan rumahtangga. Menerusi kajian di Kampung Lembaga Padi mendapati wanita setingan ini mempunyai penjelasan tersendiri mengapa mereka membuat kata putus sama ada untuk terlibat ataupun tidak di dalam kerja produktif yang menyumbang kepada perolehan sumber pendapatan dalam isi rumah.

Terdapat tiga faktor utama yang mendorong responden terlibat dalam kegiatan ekonomi. Daripada 38 responden yang ada punca pendapatan sendiri, 47.4 peratus menyatakan keinginan untuk memiliki dan mencari wang sendiri merupakan faktor yang mendorong mereka terlibat dalam aktiviti ekonomi. Menurut responden, mereka ingin membuat simpanan wang untuk membiayai persekolahan anak-anak dan membeli barang menggunakan duit sendiri. Manakala 39.5 peratus lagi melihat kegiatan ekonomi mereka sebagai satu bentuk usaha untuk membantu suami dan menambah pendapatan isi rumah bagi menampung perbelanjaan yang semakin meningkat.

Jadual 1: Faktor Mendorong Responden Terlibat/Tidak Terlibat

Berpendapatan	Kekerapan	Peratus	Tidak Berpendapatan	Kekerapan	Peratus
Membantu Suami Menambahkan Pendapatan Isi Rumah	15	39.5	Tiada Siapa Menguruskan Rumahtangga	39	62.9
			Tidak Berminat	1	1.6
			Suami Tidak Benarkan	5	8.1
Cari Pendapatan Sendiri	18	47.4	Tiada Kelayakan Akademik	2	3.2
			Tiada Orang Jaga Anak	14	22.6
Minat	5	13.1	Tiada Kad Pengenalan	1	1.6
Jumlah	38	100.0		62	100.0

Dilihat dari segi umur, sebahagian besar responden (63.2 peratus) yang mempunyai pendapatan sendiri berusia dalam lingkungan 31-40 tahun. Peringkat umur ini menurut responden adalah tahap di mana tenaga mereka masih kuat dan boleh melakukan banyak kerja termasuklah berniaga dan menguruskan tugas-tugas rumahtangga. Majoriti daripada responden ini mempunyai bilangan anak yang sudah besar (memasuki alam persekolahan) dan ada yang telah bekerja.

Sebanyak 62.9 peratus daripada responden pula menegaskan mereka tidak bekerja kerana tiada sesiapa yang boleh dipertanggungjawabkan untuk menguruskan rumahtangga. Ini berlaku terutamanya di kalangan responden dalam keluarga asas di mana ramai anak masih bersekolah yang berusia 10 tahun dan ke bawah. Mereka juga miskin dan tidak mampu menggaji pembantu rumah.

Di samping itu, 8.1 peratus pula tidak bekerja kerana tidak dibenarkan oleh suami untuk berbuat demikian. Bagi empat orang responden yang gaji suami mereka kecil (RM500.00 hingga RM600.00 sebulan) dianggap cukup untuk menampung perbelanjaan isi rumah yang juga bersaiz kecil (3 hingga 4 orang). Seorang responden pula meskipun mempunyai ahli isi rumah seramai lapan orang dan suami yang berpendapatan sebanyak RM500.00 sebulan tidak bekerja kerana seorang anak lelakinya sudah bekerja dengan gaji sebanyak RM800.00 sebulan.

Meskipun alasan yang dikemukakan pelbagai, namun, tanggungjawab untuk memelihara dan mendidik anak (termasuk memastikan anak makan tepat pada waktunya, belajar, pergi ke sekolah dan menghantar serta mengambil anak mereka dari sekolah dan membuat persiapan anak sebelum ke sekolah) dilihat sebagai halangan utama yang menyekat responden (85.5 peratus) terlibat dalam aktiviti ekonomi khususnya kegiatan di luar lingkungan rumah. Menurut seorang responden:

“Kalau ada orang jaga anak... memang kakak mau kerja. Tapi rumahtangga penting terutamanya anak-anak sebabnya supaya anak-anak tidak kucar-kacir”

Jelasnya, perkahwinan telah memberi kesan ke atas pola penglibatan wanita di dalam bidang ekonomi. Pertama, perkahwinan menyebabkan sebilangan wanita mengubah corak kegiatan ekonomi mereka dan perubahan ini melibatkan jarak ruang aktiviti ekonomi dari rumah. Sebelum mendirikan rumahtangga, responden bergiat dalam aktiviti luar rumah yang lebih bersifat “*public*” seperti menjadi pelayan kedai makan, bekerja di kilang dan menjadi pengasuh yang menetap di rumah majikan. Daripada 36 orang responden yang pernah bekerja sebelum berkahwin, hanya sembilan orang masih terlibat dalam aktiviti ekonomi. Ini bermakna lebih 70.0 peratus responden yang mempunyai pekerjaan sebelum berkahwin telah “terputus” daripada sebarang bentuk aktiviti menjana pendapatan selepas bernikah. Walaupun begitu, selepas berkahwin khususnya selepas mempunyai anak, pekerjaan responden lebih bertumpu di dalam lingkungan rumah atau kejurangan seperti membuka perniagaan kedai runcit, menjual kuih muih, menjahit dan mengasuh kanak-kanak iaitu dalam sektor tidak formal.

Pola kedua ialah wanita mengambil keputusan untuk terus berhenti kerja supaya dapat menguruskan rumahtangga khususnya memberi perhatian terhadap penjagaan anak-anak. Terdapat dua reaksi responden terhadap keputusan yang diambil. Pertama, responden mengatakan mereka dengan rela hati berhenti kerja untuk tinggal di rumah. Di antara mereka ini ada yang menyatakan hasrat untuk bekerja semula; sementara yang lain-lainnya ingin kekal menjadi suri rumah sepenuh masa. Kedua, responden berasa terpaksa meninggalkan kerja mereka dan menyuarakan keinginan mereka untuk kembali bekerja atau melakukan sesuatu bagi

mendapatkan wang.

PENDIDIKAN DAN AKTIVITI EKONOMI WANITA

Di kalangan wanita setinggan yang dikaji ini didapati faktor pendidikan bukan sebab penting yang menentukan penglibatan mereka di dalam bidang ekonomi. Didapati majoriti responden (59.2 peratus) yang pernah bersekolah tidak bergiat dalam aktiviti ekonomi. Responden yang ada pendidikan formal juga tidak terlibat dalam sebarang bentuk aktiviti ekonomi. Pendapatan suami sebanyak RM1,000.00 ke atas sebulan yang mencukupi untuk menampung perbelanjaan keluarga menyebabkan dua orang responden tidak bekerja walaupun bilangan anak adalah ramai (6 – 7 orang). Seorang responden lagi tidak bekerja kerana menjaga tiga orang anaknya yang masih kecil (6 tahun dan ke bawah) meskipun pendapatan suaminya berada di bawah garis kemiskinan² iaitu RM 500.00 sebulan.

Jadual 2: Tahap Pendidikan Responden Yang Terlibat Dalam Kegiatan Ekonomi Mengikut Kumpulan Etnik

Tahap Pendidikan	Kumpulan	Etnik	Responden		Jumlah
	Bumiputera	Suluk	Bugis	Jawa	
Tidak Pernah Bersekolah	-	5	2	-	7
Sekolah Rendah	1	4	4	-	9
Tamat Sekolah Rendah	-	2	7	-	9
Tamat Menengah Rendah	1	3	3	1	8
Tamat Menengah Atas	-	-	3	-	3
Lulusan IPT	-	-	-	-	-
Sekolah Agama	-	1	1	-	2
Jumlah	2	15	20	1	38

Responden yang terlibat dalam perniagaan datang daripada latar belakang pendidikan yang pelbagai. Didapati seramai 31 orang responden (81.6 peratus) ini pernah mendapatkan pendidikan di sekolah dan jumlah ini termasuklah ketiga-tiga responden yang bekerja makan gaji. Namun daripada jumlah ini, 42.1 peratus tidak bersekolah dan gagal menghabiskan pendidikan rendah masing-masing. Dari segi tumpuan perniagaan pula, penjualan kuih muih didapati banyak diceburi oleh wanita yang tidak bersekolah.

AKTIVITI PERNIAGAAN WANITA DALAM ISI RUMAH SETINGGAN

Majoriti wanita yang mempunyai sumber pendapatan dalam kajian ini memilih untuk bekerja sendiri. Penglibatan mereka dalam kegiatan ekonomi bertumpu kepada bidang perniagaan secara kecil-kecilan. Dengan membuka perniagaan sendiri wanita bebas untuk mengatur dan menyesuaikan masa kerja mereka dengan tugas-tugas rumahtangga. Aktiviti perniagaan yang diceburi oleh wanita boleh dibahagikan kepada tiga pola utama. Pertama perniagaan secara tunggal, kedua kombinasi dua perniagaan

atau aktiviti ekonomi dan akhir sekali berniaga sambil melakukan kerja sampingan. Perniagaan tunggal bermaksud responden hanya mengurus dan mengendalikan satu bentuk perniagaan. Manakala kombinasi perniagaan pula ialah responden terlibat dalam lebih daripada satu perniagaan dalam satu masa. Akhir sekali berniaga dan mempunyai kerja sampingan bermakna responden terikat dengan perniagaan sepenuh masa dan dalam masa yang sama juga melakukan kerja lain secara tidak tetap. Menurut seorang responden:

“buat apa sahaja yang penting dapat duit... memang tidak dapat banyak tapi kalau ada banyak kerja maknanya boleh dapat duit yang lebih”

Seramai 35 orang responden yang melibatkan diri dalam bidang perniagaan menjalankan 10 jenis perniagaan di penempatan setinggian Kampung Lembaga Padi (Sila Rujuk Jadual 3 di bawah). Daripada jumlah ini, tiga orang responden yang menjalankan lebih daripada satu perniagaan serentak. Perniagaan yang dilakukan ini menyumbang sama banyak kepada pendapatan responden dalam aktiviti ekonomi lain-lainnya. Menurut responden, khususnya yang mengasuh kanak-kanak dan menjual kuih, pendapatan yang sedia ada daripada mengasuh tidak mencukupi untuk menampung perbelanjaan dan keperluan ahli-ahli isi rumah.

**Jadual 3: Jenis Pekerjaan dan Anggaran Pendapatan (sebulan)
Responden**

Kerja	Kekerapan	Pendapatan
a. Perniagaan		
Kedai Runcit	7	RM350-RM5000
Menjual Kuih Muih	8	RM180-RM 300
Menjual Ikan dan Sayur	2	RM500-RM1500
Kombinasi Berbagai Jenis Perniagaan	3	RM250-RM600
Penjaja Kain	3	RM200-RM250
Menjual Makanan	3	RM300-RM400
Menjual Minuman	2	RM100
Menjual Pisang	1	RM40
b. Perkhidmatan		
Mengasuh	1	RM250
Membuat Renda	1	RM150-RM350
Menjahit	2	RM150-RM1500
c. Lain-lain		
Agan Beraneka Jenis Barang	1	RM550
Peniaga Menumpang	1	RM200
d. Makan Gaji		
	3	RM250-RM350
Jumlah	38	

Menjual kuih muih merupakan perniagaan yang paling banyak (23.0 peratus) diceburi oleh responden. Ini diikuti oleh perniagaan secara runcit (20.0 peratus). Jenis perniagaan dan perkhidmatan yang mereka sertai berkait rapat dengan tugas-

tugas reproduktif mereka, oleh itu mudah diselaraskan dengan kerja-kerja dalam rumahtangga.

Bilangan wanita yang ramai bertumpu kepada satu-satu aktiviti ekonomi menjadikan ia terbuka kepada persaingan. Walau bagaimanapun permintaan terhadap kuih muih terutamanya pada waktu pagi adalah tinggi. Bagi peniaga kedai runcit pula, terdapat tiga faktor yang mempengaruhi wanita berniaga dan kemampuannya untuk bertahan. Pertama, kawasan kampung ini terletak tujuh kilometer dari pasar raya di Kota Kinabalu atau dua kilometer dari Inanam; ketiadaan kemudahan kenderaan milik sendiri di kalangan responden menyebabkan mereka tidak boleh membeli barang dalam kuantiti yang banyak. Di samping itu, kos pergi balik ke bandaraya Kota Kinabalu dengan menaiki bas ialah sebanyak RM1.40. Selain itu, kedai runcit ini menyediakan khidmat jualan yang membolehkan penduduk membeli barangan secara kecil-kecilan bila-bila diperlukan sahaja terutamanya barangan yang mudah rosak seperti ikan, sayur dan lain-lain. Khidmat jualan ini lebih menarik dengan adanya kemudahan kredit daripada peniaga-peniaga. Menurut Azizah & Jalilah (2004) ini merupakan strategi kelangsungan hidup yang digunakan khususnya oleh golongan pendatang dalam aspek ekonomi untuk terus bertahan di negeri Sabah.

Jika ditinjau daripada Jadual 3, didapati wanita yang terlibat dalam perniagaan kedai runcit memperoleh pendapatan yang lumayan. Pun begitu, pendapatan ini berbeza di kalangan wanita berdasarkan tiga kriteria utama; usia perniagaan, saiz modal dan tempoh masa perniagaan dijalankan. Saiz modal dan tempoh masa berniaga merupakan faktor utama mempengaruhi pendapatan pengusaha. Modal besar membolehkan responden membeli bekalan barang jualan yang banyak dan pelbagai. Ini telah menjadikan kedai runcit responden lengkap dan dengan itu ramai pelanggan yang datang membeli. Manakala tempoh perniagaan yang lama menyebabkan responden terlebih dahulu dikenali di kalangan jiran tetangga berbanding yang baru memulakan perniagaan. Malah responden sendiri mempunyai pelanggan tetap yang berbelanja di kedai mereka. Tiga orang responden yang berniaga ini memperoleh anggaran pendapatan bersih sebanyak RM2,000.00 hingga RM3,000.00 sebulan merupakan responden yang mengeluarkan sejumlah modal yang besar (RM1,000.00 hingga RM5,000.00) untuk memulakan perniagaan. Di samping itu, kedai mereka juga menyediakan jualan yang pelbagai dan tempoh berniaga melebihi tiga tahun. Bagi wanita yang menyediakan perkhidmatan menjahit pakaian dan membuat renda pula, musim perayaan misalnya hari raya merupakan tempoh di mana mereka memperoleh pendapatan yang lumayan.

MODAL MENJALANKAN PERNIAGAAN

Menyentuh aspek modal, didapati wang yang dilaburkan untuk memulakan perniagaan adalah rendah dan jumlahnya bergantung kepada jenis perniagaan yang dijalankan. Meskipun wanita menyedari akan persaingan dengan peniaga wanita lain, aktiviti ekonomi ini tetap dijalankan. Sebagai contoh, modal untuk memulakan perniagaan kuih muih adalah rendah sedangkan banyak permintaan di kalangan penduduk kampung. Walaupun ada peruntukan bantuan dibuat untuk wanita daripada kerajaan

misalnya menerusi Amanah Ikhtiar Malaysia (Chamhuri, 1996, Nor Aini, 1996 dan Madeline, 1996) dalam bentuk modal dan latihan bagi membantu dan membimbing wanita mengusahakan perniagaan namun tiada antara responden yang dikaji ini memperolehinya. Wanita setinggian di kawasan ini tidak mendapat bantuan modal dan latihan daripada mana-mana pihak malah pinjaman daripada pihak bank juga tidak diperolehi. Ini kerana sebilangan besar wanita di kampung ini terdiri daripada pendatang asing. Sebaliknya bantuan wang daripada suami atau dengan menggunakan duit sendiri yang disimpan ketika bekerja atau meminjam daripada kawan, wanita membuka perniagaan. Pengurusan dan motivasi untuk berniaga dipelajari menerusi pengalaman ketika berniaga itu sendiri. Keadaan ini berlaku dipercayai ekoran majoriti penduduk setinggian di Kampung Lembaga Padi terdiri daripada bukan warganegara dan mereka yang sedang mendapatkan kewarganegaraan. Walaupun wanita berjaya memula dan menguruskan perniagaan mereka namun majoriti mereka mengakui sekiranya berpeluang mendapat insentif kewangan dan latihan daripada pihak kerajaan, kejayaan mungkin lebih daripada apa yang dimiliki pada masa kini.

TENAGA KERJA DALAM PERNIAGAAN

Umumnya, bantuan yang diterima oleh wanita dalam aktiviti ekonomi boleh dibahagikan kepada dua bentuk iaitu bantuan pada setiap hari dan berkala. Bantuan setiap hari menyaksikan anak responden membantu ibu mereka menjaga kedai sebelum dan selepas waktu persekolahan. Di samping itu, ada seorang responden yang mengusahakan kedai makan telah mengupah pembantu. Corak bantuan kedua pula hanya diperolehi apabila responden meminta bantuan daripada ahli-ahli isi rumah ketika perlu termasuklah bantuan daripada suami masing-masing. Misalnya responden yang berniaga kedai runcit ingin mengerjakan solat, memasak ataupun ke pasar pada hujung bulan. Manakala seorang responden pula hanya mendapat bantuan daripada anaknya apabila beliau sakit. Terdapat juga wanita yang tidak menerima bantuan daripada ahli isi rumah dengan alasan lebih mudah melakukan kerja secara bersendirian. Namun, sekiranya sakit, wanita terpaksa memberhentikan sementara waktu aktiviti perniagaan mereka. Apabila mereka sembuh maka perniagaan berjalan semula. Ini kerap berlaku kepada responden yang berniaga menjual kuih-muih dan makanan kerana produk utama perniagaan bergantung kepada kepakaran responden.

SUMBANGAN DAN PENGURUSAN KEWANGAN WANITA DALAM ISI RUMAH

Penemuan daripada kajian di kawasan setinggian Kampung Lembaga Padi telah mengenalpasti beberapa sumbangan dan kepentingan penglibatan wanita setinggian di dalam aktiviti ekonomi seperti berikut:

Sumber Pendapatan Tunggal Isi Rumah

Sumber pendapatan tunggal ini berlaku dalam isi rumah yang diketuai oleh wanita. Wanita merupakan ketua isi rumah setelah kematian suami, diceraikan suami dan bila suami tidak berkeupayaan untuk mencari pekerjaan kerana uzur. Dalam keadaan

ini, ahli-ahli isi rumah bergantung kepada pendapatan tunggal wanita bagi menampung segala bentuk perbelanjaan rumah. Sebagai contoh, seorang responden yang berniaga makanan memperoleh anggaran pendapatan sebanyak RM300.00 sebulan dan bagi menambahkan pendapatan, beliau telah menyewakan dua buah bilik di ruang bawah rumahnya dengan sewa sebanyak RM140.00 setiap bilik untuk menampung perbelanjaan harian dan persekolahan anak-anak. Dengan anggaran pendapatan sebanyak RM580.00 sebulan, responden perlu menyara tujuh orang ahli isi rumah termasuk empat orang anaknya yang masih bersekolah.

Pendapatan Utama Ketika Suami Tiada Pekerjaan

Terdapat dua isi rumah yang berdepan dengan senario ini. Bagi seorang responden, suami beliau berehat selama beberapa bulan setelah tamat kontrak memandu lori. Dengan ini, sumber pendapatan isi rumah ketika penyelidikan ini dijalankan bertumpu kepada hasil yang diperolehi wanita terbabit setiap bulan dengan membuat renda sehingga suaminya menyambung semula kontrak. Anggaran pendapatan wanita ini walaupun kecil iaitu RM170.00 sebulan berbanding RM600.00 pendapatan suaminya ketika bekerja tetapi merupakan penyumbang utama kepada perbelanjaan rumahtangga. Sesungguhnya, pendapatan kecil oleh wanita menjadi signifikan terutamanya ketika menghadapi masa-masa kecemasan seperti suami jatuh sakit atau berhenti kerja.

Menarik Isi Rumah Keluar Daripada Belunggu Kemiskinan

Penglibatan wanita di dalam aktiviti ekonomi membolehkan isi rumah keluar daripada garis kemiskinan mutlak dan kemiskinan relatif³. Dalam kes 32 keluarga di mana isteri terlibat dalam kegiatan ekonomi, peratusan kemiskinan mutlak menurun dari 9.4 peratus kepada 3.1 peratus selepas pendapatan responden diambilkira. Jika diteliti dari segi kemiskinan relatif iaitu pendapatan RM633.00 ke bawah, kadar kemiskinan menurun daripada 62.5 peratus kepada 15.6 peratus selepas diambilkira pendapatan responden (Sila Lihat Jadual 4). Angka-angka ini jelas menunjukkan bahawa penglibatan wanita dalam kegiatan ekonomi sama ada mempunyai pendapatan yang kecil atau sebaliknya telah membantu meningkatkan pendapatan isi rumah.

Sebagai contoh, pendapatan yang disumbangkan oleh seorang responden yang berniaga kedai runcit sebulan kepada isi rumah adalah dalam lingkungan RM1,500. Jika diambilkira pendapatan anak perempuannya sebanyak RM300.00 sebulan yang bekerja sebagai juru jual maka 58.1 peratus daripada anggaran pendapatan RM3,100.00 keseluruhan ahli isi rumah responden ini adalah daripada golongan wanita.

Dalam satu kes pula, didapati pendapatan isteri menjadi pendapatan utama isi rumah. Pendapatan beliau yang berjumlah RM2,500.00 dari perniagaan kedai runcit menyumbang sebanyak 89.3 peratus kepada pendapatan isi rumah. Bukti bahawa sebilangan daripada isi rumah sudah keluar dari garis kemiskinan boleh dilihat dari pemilikan harta dan alat dalam rumah misalnya terdapat isi rumah yang mempunyai kenderaan seperti kereta (tiga isi rumah), van (dua isi rumah), memiliki

komputer dan ASTRO (sebuah isi rumah).

Jadual 4: Perubahan Pendapatan Isi Rumah Selepas Mengambil kira Pendapatan Wanita

Anggaran	Pendapatan Suami (Bil)	Peratus	Pendapatan Responden + Suami	Peratus	
RM 316.50 Ke Bawah	3	9.4	1	3.1	} Di bawah Garis Kemiskinan Mutlak#
RM 400 – RM 633	17	53.1	4	12.5	
RM 634 – RM 867	9	28.1	7	21.9	} Di bawah Garis Kemiskinan Mutlak#
RM 868 – RM 1,101	-	-	8	25.0	
RM1,102 – RM 1,335	1	3.1	3	9.4	
RM 1,336 – RM 1,569	-	-	2	6.3	
RM 1,570 – RM 1,803	-	-	1	3.1	
RM 1,804 – RM 2,037	-	-	1	3.1	
RM 2,038 Ke Atas	2	6.3	5	15.6	
Jumlah	32*	100.0	32	100.0	

* Angka ini tidak termasuk 6 enam responden yang menjadi ketua keluarga

Garis kemiskinan mutlak ditakrif secara rasmi sebagai separuh daripada Pendapatan Garis Kemiskinan (PGK) iaitu RM 633.00. (RMK7: 72)

PENGURUSAN KEWANGAN ISI RUMAH

Pengurusan kewangan oleh wanita di dalam isi rumah bermula dengan duit perbelanjaan rumah diserahkan oleh suami kepada isteri. Dengan ini, wanita perlu bijak untuk memastikan duit perbelanjaan sentiasa mencukupi untuk menampung keperluan yang perlu dibeli setiap bulan. Sekiranya wang tidak mencukupi untuk perbelanjaan, wanita dianggap sebagai tidak berjaya menjalankan tugas mereka sebagai pengurus rumahtangga. Wanita merupakan individu penting untuk menentukan sama ada duit cukup ataupun tidak.

Peranan wanita sebagai pengurus kewangan rumahtangga terbukti berlaku dalam kajian di kawasan setinggan ini kerana dalam majoriti isi rumah (85.0 peratus) pendapatan keluarga dipegang dan diuruskan oleh isteri. Sebanyak 56.0 peratus daripada jumlah ini merupakan wanita yang tidak bekerja. Lazimnya, suami menyerahkan sejumlah wang untuk perbelanjaan barang keperluan isi rumah termasuklah belanja untuk persekolahan anak-anak.

Walaupun ada suami yang tidak menyerahkan pendapatan mereka untuk simpanan isteri, namun tanggungjawab memegang perbelanjaan dapur diserahkan kepada golongan isteri. Dengan ini, tugas pengurus kewangan dalam rumahtangga sememangnya dipertanggungjawabkan ke atas wanita. Secara tidak langsung sumbangan wanita terhadap ekonomi keluarga menambah peranan mereka dalam perancangan rumahtangga.

Kajian ini mendapati bahawa 63.0 peratus isi rumah setinggan Kampung Lembaga Padi membuat perancangan perbelanjaan manakala 37.0 peratus lagi tidak berbuat demikian. Walaupun begitu, hanya 18 isi rumah responden yang membuat catatan bagi setiap perbelanjaan yang dibuat. Jelasnya dengan mencatat keperluan barang yang hendak dibeli ia boleh membantu responden mengawal perbelanjaan dalam isi rumah. Catatan juga dikatakan membantu responden mengesan kedai yang menawarkan harga yang lebih murah ke atas sesuatu barang. Menurut responden mereka tahu dan hanya perlu terus mendapatkan barang apabila sampai di kedai tanpa perlu berfikir-fikir barang yang hendak dibeli.

Bagaimanapun yang paling utama ialah responden boleh membuat perbandingan belanja setiap bulan sama ada perbelanjaan isi rumah meningkat atau sebaliknya. Ini bermaksud isi rumah tidak sahaja bergantung kepada golongan wanita untuk menguruskan keperluan reproduktif malah wanita juga bertanggungjawab mentadbir pengagihan kewangan dan perbelanjaan sekaligus menjalankan tugas membeli barangan yang diperlukan oleh ahli-ahli isi rumah. Jelasnya mengurus dan menyelenggara perbelanjaan rumahtangga merupakan tugas penting wanita dalam sesebuah isi rumah.

KESIMPULAN

Sebahagian besar wanita setinggan di Kampung Lembaga Padi, Kota Kinabalu terlibat dalam kegiatan ekonomi tidak formal. Sektor ini sebagaimana yang disarankan oleh ILO (1972) mudah dimasuki, bergantung kepada sumber tempatan, hak milik keluarga, operasi berskala kecil dan tidak ada sistem kawalan yang tetap (Nor Aini, 1996). Oleh itu, sektor ini amat sesuai bagi wanita-wanita di kampung ini yang rata-rata mempunyai tahap pendidikan yang rendah. Perlu ditekankan bahawa kegiatan ekonomi tidak formal yang dijalankan berkait rapat dengan tugas-tugas reproduktif seperti menjual makanan, menjahit dan menjaga anak. Dengan itu, kegiatan ini boleh diusahakan dalam lingkungan rumahtangga dan dijalankan serentak dengan tugas harian mereka sebagai pengurus, penyelenggara dan pelaksana keperluan ahli isi rumah.

Sesungguhnya penglibatan golongan wanita di dalam aktiviti ekonomi merupakan bukti nyata bahawa wanita menyumbang kepada pendapatan di dalam isi rumah. Pendapatan yang diperolehi digunakan untuk memenuhi kegunaan isi rumah. Hasil daripada pendapatan digunakan untuk perbelanjaan keluarga khususnya belanja sekolah anak-anak. Malah dalam beberapa kes wanita bukan sahaja berjaya mengeluarkan isi rumah daripada garis kemiskinan, malah pendapatan wanita merupakan pendapatan tunggal bagi isi rumah yang diketuai oleh mereka. Bagi pasangan suami isteri pula dalam keadaan tertentu seperti suami berhenti kerja, pendapatan wanita menjadi sumber kewangan utama bagi isi rumah sehingga suami bekerja semula.

Penglibatan wanita di dalam kegiatan ekonomi tidak dinafikan telah menambahkan beban tugas (*overburden*) mereka. Kajian ini mendapati dalam menjalankan tugas-tugas ekonomi, hanya sebahagian daripada wanita yang mendapat

bantuan daripada ahli isi rumah terutamanya daripada suami dan anak lelaki. Walau bagaimanapun sepertimana yang ditemui di dalam perkongsian tugas rumahtangga, kekerapan bantuan yang diberikan khususnya oleh suami dan anak lelaki masih terhad dan tidak tetap. Jelasnya, wanita masih mengendalikan dan menguruskan sebahagian besar aktiviti ekonomi mereka. Walaupun wanita menguruskan dua kerja dalam masa yang sama iaitu berniaga dan melakukan tugas rumahtangga ia tidak menjejaskan kualiti kerja wanita terhadap kedua-dua bidang ini.

Wanita, sama ada mempunyai pendapatan sendiri atau sebaliknya, bertugas sebagai pengurus kewangan perbelanjaan isi rumah masing-masing. Lantaran itu, sumbangan dan peranan wanita di dalam isi rumah adalah penting. Hampir keseluruhan isi rumah bergantung kepada wanita untuk menguruskan perbelanjaan bulanan termasuklah mengendalikan wang belanja, pergi ke pasar dan kedai setiap bulan. Hampir keseluruhan perkara yang mempunyai kaitan dengan wang dalam isi rumah diuruskan oleh wanita. Jelas bahawa kebijaksanaan wanita menguruskan kewangan keluarga menjamin kelangsungan hidup ahli-ahli keluarga.

RUJUKAN

Azizah Kassim, 1986. "The Squatter Women and the Informal Economy: A Case Study". Dalam Hing Ai Yun & Rokiah Talib (eds). *Women and Employment in Malaysia*. Kuala Lumpur: Jabatan Sosiologi dan Antropologi, Universiti Malaya.

Azizah Kassim & Jalilah Md. Shah, 2004. "Strategi Kelangsungan Hidup Pendatang Asing: Kajian Kes Di Kota Kinabalu". Kertas kerja yang dibentangkan di Seminar *Cross-Border Migration: Developing Policy Recommendation for Sabah*, 29 Disember 2004. Anjuran Unit Penyelidikan Etnografi & Pembangunan (UPEP), Universiti Malaysia Sabah.

Chamhuri Siwar, 1996. "Kemiskinan Bandar: Keperluan Perumahan dan Kemudahan Asas bagi Penduduk Miskin". Dalam Chamhuri Siwar & Nor Aini Hj. Idris (penyunting). *Kemiskinan dalam Arus Pembangunan Ekonomi Malaysia*. Bangi: Penerbit Universiti Kebangsaan Malaysia.

Dayang Suria Hj. Mulia, 2000. "Pekerja Asing Di Sabah: Isu dan Perspektif". Dalam Dzurizah Ibrahim, Balakrishnan Parasuraman & Rosazman Hussin (penyunting). *Hubungan Industri dan Sumber Manusia: Isu dan Perspektif*. Kuala Lumpur: Universiti Malaysia Sabah.

Drakakis-Smith, David. 1993. (terjemahan Alip Rahim & Rahmat Azam Mustafa). *Pembangunan, Perumahan dan Proses Pembangunan*. Pulau Pinang: Penerbit Universiti Sains Malaysia.

Eight Malaysia Plan 2001-2005.

Jalilah Md. Shah, 2003. Peranan Wanita Di Dalam Komuniti Setinggan: Kajian Kes di Kampung Lembaga Padi, Likas, Kota Kinabalu, Sabah. Tesis Sarjana. Sekolah Sains Sosial, Universiti Malaysia Sabah.

Laporan Banci Penduduk dan Perumahan Malaysia, 2001.

Jalilah - Survival Ekonomi Wanita

Nor Aini Hj Idris, "Wanita dalam Sektor Tidak Formal: Satu Dimensi Kemiskinan Bandar". Dalam Chamhuri Siwar & Nor Aini Hj. Idris (penyunting). Kemiskinan dalam Arus Pembangunan Ekonomi Malaysia. Bangi: Penerbit Universiti Kebangsaan Malaysia.

Madeline Berma, 1996. "Kemiskinan Isi Rumah dalam Sektor Tidak Formal". Dalam Rahmah Ismail dan Zaini Mahbar (penyunting). Wanita dan Pekerjaan. Bangi: Penerbit Universiti Kebangsaan Malaysia.

Rancangan Malaysia Ketujuh, 1996-2000

NOTA HUJUNG

* Artikel ini diubahsuai daripada kertas kerja yang telah dibentangkan di Seminar Kebangsaan Sosio-Ekonomi dan IT ke-2 anjuran Universiti Utara Malaysia pada 11 – 12 Ogos 2004.

1 Data dalam kertas kerja ini merupakan sebahagian data yang disusun semula daripada Tesis Sarjana penulis.

2 Pendapatan Garis Kemiskinan bagi negeri Sabah ialah RM685.00 sebulan (Eight Malaysia Plan, 2001: 58).

3 Kemiskinan mutlak adalah separuh daripada Pendapatan Garis Kemiskinan (PGK). PGK Sabah ialah RM 633 jadi kemiskinan mutlak ialah RM 316.50 dan ke bawah. (Rancangan Malaysia Ketujuh, 1996-2000: 72).